

Bemiddelende minderheden. Literatuur in een tijd van woede

Jesse van Amelsvoort

Summary

For Europe, the twenty-first century is a period of change: new information, communication and transportation technologies accelerate globalisation processes and have radically altered global politics, economics and culture. More and more, people, goods, trends and ideas cross the borders of increasingly powerless nation-states. Thus, globalisation fosters transnational linkages and decision-making, and creates new groups in novel spaces. The nation-state – the political unit that structured global politics in the post-1945 era – is no longer the go-to level of operation, nor the standard frame for identification. At the same time, nationalism is on the rise in those countries where the nation-state has lost most political and economic importance.

Nationalist groups aim to strengthen or reinstitute the borders that eroded under globalisation and Europeanisation. The twenty-first century has already seen many discussions on cultural and national identity, a type of border work that aims to separate who is 'in' from who is 'out'. As a mechanism that aims to exclude the Other and create homogeneous identities, majorities draw on border work to reject national, cultural and ethnic minorities and place them outside the group. This paper explores these processes and dynamics in more depth, and thus serves as a first step in a comparative study of localised and migrant minorities that interrogates national frameworks and states of mind and highlights instead the interconnections between the subnational, national and supranational.

Inleiding

De titel van dit artikel verwijst naar de recente bestseller van de Indiase schrijver en essayist Pankaj Mishra, *Tijd van woede. Een geschiedenis van het heden*.¹ Mishra's analyse plaatst de hedendaagse opkomst van radicaal-rechtse, populistische partijen en politici in een cultuurfilosofische traditie die teruggaat tot filosofen als Jean-Jacques Rousseau en Friedrich Nietzsche. Het beeld waarin Mishra zijn geschiedenis van het heden vat, de vroege eenentwintigste eeuw als een tijd van woede, spreekt intuïtief

1 P. Mishra, *Tijd van woede. Een geschiedenis van het heden* (Amsterdam 2017).

aan. Hier zou ik deze, in de woorden van Sianne Ngai, ‘lelijke emotie’ als bescheiden provocatie willen neerleggen, zonder er al te veel verder op in te gaan.² Dit artikel is onderdeel van een groter onderzoek naar meertalige minderheidsauteurs in hedendaags Europa, oftewel schrijvers behorend tot een minderheidsgroep die voor zij hun verhalen aan het papier kunnen toevertrouwen een taalkeuze dienen te maken, en de rol die deze auteurs (kunnen) spelen in groepsvormingsprocessen en culturele integratie. In dit onderzoek staat de spanning tussen de autonoom-literaire en de geëngageerd-politieke dimensies van het schrijverschap centraal, een spanning die zich uit rondom de persoon en het werk van schrijvers die voortkomen uit gepolitiseerde groepen. Met andere woorden, juist omdat het proces van groepsvorming onderwerp is van politieke discussie en als zodanig nooit stabiel is, komt er extra nadruk te liggen op het schrijverschap van deze auteurs.³

In dit artikel ga ik in op de veranderingen die sinds de val van de Berlijnse Muur en het einde van de Sovjet-Unie het aangezicht van Europa veranderd hebben. Als auteurs inderdaad een rol spelen in culturele integratie, dan moeten we eerst helder hebben in wat voor samenleving geïntegreerd wordt. Dit gebeurt immers nooit in een vacuüm. Wat is, om met Pierre Bourdieu te spreken, het grotere politiek-sociale veld waarin de literaire productie plaats vindt?⁴ Welke ontwikkelingen zijn van invloed op de plaatsbepaling van zowel minder- als meerderheden? Met andere woorden, wat is het verhaal van Europa in de afgelopen dertig jaar? Noodzakelijkerwijs kunnen deze vragen hier niet uitputtend beantwoord worden; in plaats daarvan moet worden volstaan met het schetsen van hoofdlijnen, trends en een bepaalde stemming.

Als we de politieke gebeurtenissen op het Europese continent van de afgelopen dertig jaar bezien, springt één ontwikkeling eruit: het door de Europese Unie (EU) geïnitieerde proces om de harde, territoriale grenzen van haar lidstaten af te schaffen. In maart 1995 trad het Schengenverdrag in werking, een cruciaal onderdeel van het door de Unie voorgestane beleid ter bevordering van de vier vrijheden (die van goederen, kapitaal, diensten en werknemers) en de interne markt. De later ingevoerde eenheidsmunt in een toenemend aantal landen versterkte de symbolische eenheid. Tegelijkertijd voerden in het domein van economie en cultuur globalisering en de opkomst van het internet en digitale media de druk

---

2 S. Ngai, *Ugly feelings* (Cambridge, MA 2007).

3 Ik wil Eric Hoekstra en Reinier Salverda bedanken voor hun kritische blik op dit artikel.

4 P. Bourdieu, *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld* (Amsterdam 1993).

op nationale grenzen verder op. De recente geschiedenis is echter niet een eenduidig verhaal van het langzame verdwijnen van die grenzen: de telkens terugkerende discussies over nationale en culturele identiteit zijn een teken van een breed gevoelde spanning over de eigenheid en homogeniteit van bevolkingen en groepen door heel Europa. Daarnaast manifesteren zich in bijna alle EU-lidstaten partijen, veelal ter rechterzijde van het politieke spectrum, die zich verzetten tegen deze nieuwe, 'open' wereld. In het onderstaande zal ik verder ingaan op deze ontwikkelingen en in het bijzonder de rol van minderheidsgroepen daarin.

Mondiale herordening

De globaliseringsgolf die sinds de jaren negentig over Europa – en, inderdaad, de gehele wereld – trekt, is niet de eerste in zijn soort, noch is dat het geval voor het nationalistische antwoord dat daarop geformuleerd wordt. Al in 1944 beschreef de Hongaars-Amerikaanse econoom Karl Polanyi dat perioden van globalisering gevolgd worden door een nationalistische terugslag: zo mondde de optimistische en kosmopolitische tijd rond de eeuwwisseling uit in de bloedige slagvelden van de Eerste Wereldoorlog.⁵ Het door Polanyi beschreven historisch patroon verklaart waarom overal in Europa stemmen klinken die het eigene benadrukken en oproepen tot een terugkeer naar de natiestaat. Globalisering grijpt ten diepste in op de relatie tussen personen, plaats en politiek, en roept daarmee vragen op als: Hoe verhoudt het bestuur van een bepaalde politieke eenheid zich tot de bevolking daarvan? Door wie worden op een bepaalde plaats woonachtige mensen bestuurd, en waar bevindt dat bestuur zich?

Wat opvalt aan de huidige situatie, is dat zij niet slechts economisch en politiek van aard is. Natuurlijk, ruimte krijgt een nieuwe betekenis door het opschalen van economische bedrijvigheid en politieke besluitvorming. De jaren negentig zagen echter ook het opkomen en daarna het snelle verspreiden van het internet en digitale media, die de relatie tussen personen, plaats en politiek verder onder druk gezet heeft. Grote delen van het alledaagse leven, zoals communicatie met familie en vrienden, hebben zich losgemaakt van fysieke handelingen en zich daarmee onttrokken aan tot dan toe geldende tijds- en ruimtebeperkingen.⁶ Het internet is niet gebonden aan een bepaalde plek – we zouden zelfs kunnen stellen dat de kracht van het internet juist daaruit bestaat, om mensen die fysiek verspreid zijn bij elkaar te brengen. Via platforms

---

5 K. Polanyi, *The great transformation* (New York 1944).

6 J. van Dijck, *The culture of connectivity. A critical history of social media* (Oxford 2013).

als Facebook, blogs en fora kunnen mensen immers bij elkaar komen op basis van een gedeelde interesse in een bepaald onderwerp – zonder het huis te hoeven verlaten! Eenzelfde effect is waarneembaar op het gebied van YouTube en streamingdiensten als Netflix, die voor veel mensen de centrale plaats van radio en televisie ingenomen hebben. Waar deze twintigste-eeuwse media een nationaal publiek bedienden, en dus een nationaal bewustzijn creëerden en onderhielden, zijn eenentwintigste-eeuwse, digitale media niet aan deze grenzen gebonden.⁷ Het kijk- en luisterritme wordt niet langer bepaald door wat er die avond op de buis is, maar door het schier eindeloze aanbod online.

In de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw is het dus mogelijk geworden de wereld elk moment van de dag tot je te nemen via een scherm. Op deze manier is ons dagelijks leven ingrijpend veranderd. De tijdruimte-relaties – de dominante chronotoop, om met Michail Bachtin te spreken – die onze wereld zo lang gestructureerd en geordend hebben, veranderen hierdoor.⁸ Eenzelfde herordening kunnen we onderscheiden in de domeinen van de politiek en de economie. Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn er vele internationale fora en organisaties opgericht waar landen samenwerken om mondiale problemen op te lossen. In Europa is de oprichting van eerst de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en later de Europese Unie belangrijk, daar de geschiedenis van deze elkaar opvolgende organisaties gekenschetst kan worden als een waarin de lidstaten steeds verder samen gaan werken. In dat proces wordt nationale soevereiniteit ingeruild voor gedeelde slagkracht. Ironisch genoeg wordt dit proces dikwijls gerechtvaardigd met het argument dat (middel)kleine landen in een globaliserende wereld samen moeten werken om overeind te blijven. De ironie bestaat natuurlijk daaruit, dat een dergelijk opschalen van politieke besluitvorming in zichzelf ook een vorm van globalisering is, en zichzelf op deze manier in ieder geval deels in stand houdt.

De EU, de Verenigde Naties, het Internationaal Monetair Fonds: het zijn slechts drie voorbeelden uit vele die duidelijk maken dat verregaande politieke beslissingen steeds vaker op een niveau hoger dan de natiestaat

---

7 Over een eerdere periode dan waar ik hier over spreek, schrijven Aku Aksoy en Kevin Robbins dat televisie de 'ordinary, banal reality' van het thuisland presenteert voor migranten. Op die manier wordt een nationaal bewustzijn in stand gehouden. Zie 'Banal transnationalism. The difference that television makes', *Media studies. A reader*, Sue Thornham, Caroline Bassett en Paul Marris (red.) (New York 2009) pp. 481-91. Zie ook Nira Yuval-Davis' opmerking over de reproductie van taal door televisie in *Gender and nation* (London 1997), p. 17.

8 M. Bachtin, *The dialogic imagination. Four essays* (Austin 1981).

genomen worden. Tegelijkertijd vinden we op dit niveau ook multinationale bedrijven zoals Shell, Apple en McDonald's, die dikwijls alleen in naam een hoofdkwartier hebben gevestigd in een bepaald land. Vanuit regiopolitieke overwegingen bieden supranationale gremia zoals de EU aan de ene kant en multinationals aan de andere kant, vanuit economische winmotieven, tegenwoordig meer ruimte aan minderheidstalen dan de eentalige staatstaalmonopolies uit het verleden. Hierdoor zitten minderheidstalen en -groepen niet meer helemaal opgesloten binnen een binaire tegenstelling tussen staatstaal en regionalisme.⁹ In het grotere Europese verband kunnen beiden samen bestaan.

Een derde ontwikkeling die de huidige globaliseringsgolf kenmerkt, behelst het toenemende (financiële) gemak van internationaal en zelfs intercontinentaal reizen. In eerste instantie denken we hier aan het demperende effect dat prijsvechters zoals Ryanair en Transavia hebben gehad op de prijs van vliegtickets, waardoor deze manier van reizen voor een groter deel van de (Westerse) bevolking toegankelijk is geworden. Net zo goed kunnen we denken aan wat we als de kerndoelen van de Europese Unie kunnen bestempelen, namelijk het bevorderen van het vrije verkeer van goederen, kapitaal, diensten en werknemers (de zogenaamde 'vier vrijheden').¹⁰ De Europese interne markt in het algemeen en de inwerkingtreding van het Schengenverdrag in het bijzonder hebben gezorgd voor een EU waarin nationale grenzen minder belangrijk zijn dan enkele decennia geleden.

Uit deze kernachtige schets blijkt al hoezeer het dagelijks leven aan het begin van de eenentwintigste eeuw wordt bepaald door supranationale spelers en processen. Of het nu gaat om nieuws- en cultuurconsumptie, reisgemak of politieke besluitvorming, het is onmogelijk te ontkennen dat er voorbij nationale grenzen belangrijke en ingrijpende besluiten worden genomen. Tegelijkertijd ontwikkelt zich een transnationale levenshouding, waar landsgrenzen weinig belangrijk meer zijn. We zouden deze houding, in navolging van Ulrich Beck, 'banaal kosmopolitisme' kunnen noemen.¹¹ 'Banaal' is in dezen geen waardeoordeel, maar een beschrijving van het niveau waarop het kosmopolitisme zichtbaar wordt: niet in verheven symbolen en door grote gestes, maar in de haarvaten van het dagelijks leven. Het toegenomen bewustzijn van 'het

---

9 Heel concreet kan hier het Europees Comité van de Regio's genoemd worden. Voor een vroege beschouwing van dit orgaan, zie T. Christiansen, 'Second thoughts on Europe's "third level". The European Union's Committee of the Regions', *Publius* 26 (1996) pp. 93-116.

10 C. Barnard, *The substantive law of the EU. The four freedoms* (Oxford 2016).

11 U. Beck, 'The cosmopolitan society and its enemies', *Theory, Culture and Society* 19 (2002) p. 28. Becks term verwijst naar M. Billig, *Banal nationalism* (London 1995).

internationale' dat het gevolg is van een dergelijk banaal kosmopolitisme vormt een uitdaging voor de natiestaten.

Volgens Benedict Anderson is vanaf een bepaalde grootte elke gemeenschap (deels) verbeeld: waar een familie of een vriendengroep nog samen kan komen in dezelfde ruimte, en zich zo in zijn totaliteit zichtbaar kan maken, is dat voor alle burgers van zelfs kleinere natiestaten onmogelijk.¹² Zij moeten zich daarom een mentale voorstelling maken en een onderlinge band inbeelden, zoals bijvoorbeeld een gemeenschappelijke nationaliteit. Volgens Anderson wordt de natiestaat gefaciliteerd door het printkapitalisme, dat zich gedurende de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd over Europa verspreidde. Het winstmotief zette drukkers aan tot het printen in landstalen, in plaats van exclusief Latijn: doordat meer mensen boeken in deze talen konden lezen, vergrootten drukkers hun afzetmarkt. Tegelijkertijd zette de drukpers aan tot een gestandaardiseerde taal, en leerden de sprekers van allerlei taalvarianten door de eeuwen heen die standaardtaal. Uit dit proces ontstonden moderne natiestaten.

We kunnen Andersons centrale punt herformuleren door te stellen dat de circulatie van en toegang tot dezelfde informatie in een bepaald gebied cruciaal is voor de wording van een nationaal bewustzijn. Lange tijd was het gedrukte boek drager van deze informatie. In de twintigste eeuw zijn daar radio en televisie bijgekomen en sinds zo'n twintig jaar ook het internet. Waar tv en radio vaak een nationale taak en doelgroep hadden, kent de digitale wereld in principe geen grenzen. Online wordt dus niet noodzakelijkerwijs aangezet tot groepsvorming binnen bestaande natiestaten – we zouden zelfs kunnen stellen dat 'digitaal kapitalisme' het creëren van verbanden en denkwijzen die de natiestaat overstijgen aanmoedigt.¹³ Waar nieuws zich vroeger zo snel verspreidde als mens, paard of schip lange afstanden kon overbruggen, is het online mogelijk om met een klik op een knop nieuwtjes te verspreiden of binnen te krijgen. Of het gebeurde nu in het volgende dorp plaats vindt, of aan de andere kant van de wereld: het doet niet meer ter zake. Wanneer de media waardoor groepen zichzelf interpreteren en waarvan groepsvormingsprocessen afhankelijk zijn zich op nieuwe ruimtelijke niveaus richten, komt op termijn het ordenende principe van moderne natiestaten onder druk te staan. Met andere woorden, de hiërarchieën die de moderne maatschappijen vormgaven, zijn vloeibaar geworden.¹⁴

---

12 B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism* (London 1983).

13 D. Schiller, *Digital capitalism. Networking the global market system* (Cambridge, MA 1999).

14 Z. Bauman, *Liquid modernity* (Cambridge 2000).

(Trans)nationale voor- en tegenstanders

De plaats en positie van nationale en migrantenminderheden in Europese natiestaten is altijd complex en gelaagd geweest. Als nationalisme het streven is naar een homogene, soevereine politieke eenheid, en de natiestaat een gelijkschakeling van politiek en cultuur suggereert, dan zijn deze minderheidsgroepen per definitie een doorn in het oog.¹⁵ Als herinnering aan heterogeniteit en culturele verscheidenheid passen zij niet in de natiestaat. Tegelijkertijd kunnen we stellen dat de formatie van natiestaten bijna nooit zo strikt, naar de letter is gegaan, behalve in het Oost-Europa van na de Eerste Wereldoorlog. Geïnspireerd door de nadruk die de Amerikaanse president Woodrow Wilson legde op het zelfbeschikkingsrecht van volkeren, werd in de jaren na 1918 het multiculturele Oostenrijk-Hongaarse rijk opgedeeld in een groot aantal nationale staten.¹⁶ Dat de in de naoorlogse jaren getrokken grenzen niet bevredigend waren, bleek wel uit de frequente schermutselingen die de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw kenmerkten.¹⁷

In West-Europa heeft natievorming zich nooit langs dezelfde lijnen voltrokken als in de oostelijke helft van het continent. Bijna alle staten herbergen substantiële groepen nationale minderheden, of vormen een federatie bestaande uit meerdere taalgroepen, waar na de Tweede Wereldoorlog grote groepen migranten bij zijn gekomen – als gevolg van dekolonisatie of als zogenaamde gastarbeiders. In zekere zin zijn zij dus altijd al multicultureel geweest. Dat de term ‘de multiculturele samenleving’ pas tegen het einde van de twintigste eeuw in zwang kwam, en dan vooral om de maatschappelijke en politieke veranderingen naar aanleiding van migratiestromen te beschrijven, laat goed zien hoezeer ook in West-Europa het denken over cultuur en identiteit nationaal-majoritair is geweest. Nationale minderheden, die voor een groot deel gedefinieerd worden in relatie tot de natiestaat waar zij in wonen, stonden op een ondergeschikte plaats in de nationale hiërarchie. Met andere woorden, zij hadden weinig tot geen definitiemacht in discussies over nationale identiteit. Vragen over de dominante identiteit – Wie zijn wij? Wat betekent het om een burger van dit land te zijn? – werden door meerderheidsgroepen bediscussieerd en beantwoord. De uitkomsten van dergelijke discussies raken echter iedereen, of zij nu tot meerderheid of minderheid behoren.

---

15 N. Yuval-Davis, *Gender and Nation* (London 1997) p. 11.

16 D. Heater, *National self-determination. Woodrow Wilson and his legacy* (New York 1994) pp. 154–76.

17 J. Eichenberg en J. Newman, ‘Aftershocks. Violence in dissolving empires after the First World War’ *Contemporary European History* 19 (2010) pp. 183–94.

Globaliseringsprocessen hebben dit speelveld opengebrouwen. Immers, wanneer de geografische en culturele grenzen die groepen eerst inperkten, wegvallen, profiteren zij van een hervonden mobiliteit. Deze nieuwe vrijheid om te bewegen en te associëren sluit aan op een historische transnationale oriëntatie onder schrijvers behorend tot nationale minderheden, zoals onder andere Jelle Krol recentelijk heeft laten zien in zijn proefschrift.¹⁸ Ook de poëtica van veel schrijvers met een migratieachtergrond laat zich weinig gelegen liggen aan nationale en taalgrenzen.¹⁹ Hoewel dus dikwijls nationaal ingebed, is de verbeeldingskracht van minderheidsgroepen vaak trans- of internationaal van aard.²⁰ Eind vorige eeuw werd deze verbeelding dus gecomplementeerd door een dagelijks leven dat in toenemende mate beïnvloed werd door en toegang had tot wat ‘elders’ gebeurde. Hierdoor kwam de wereld dichterbij – zij kromp in zekere zin tot een dorp.

Dit betekent dus dat de technologische ontwikkelingen van de laatste decennia minderheidstalen en -gemeenschappen nieuwe kansen bieden. Hierboven is al aangestipt hoe digitale platforms en online groepen door en over nationale kaders denken. Tegelijkertijd zien we ook (nieuwe) geschreven, Friestalige media zoals de website van Omrop Fryslân en *It Nijts*. Hierdoor wordt een minderheidstaal als het Fries in staat gesteld een sterkere positie te verwerven dan deze eerst had. Aan de andere kant ontlokt globalisering een wereldwijde competitiedrang die dikwijls aanzet tot commodificatie van minderheidsculturen.²¹ In Fryslân dreigt het Culture Hoofdstadjaar de rijkdom van de Friese taal en cultuur te reduceren tot het begrip ‘mienskip’. Tevens is het nog maar de vraag wat de verschillende internationale, Engelstalige evenementen betekenen voor de positie van het Fries in de provincie.²² Ook in andere minderheidsculturen is een dergelijk proces zichtbaar: zo beschrijft Michael Vargas de manieren waarop een bepaald idee van ‘Catalaansheid’ ingezet wordt in

---

18 J. Krol, *Combative minority literature writers in the aftermath of the Great War. Douwe Kalma, Saunders Lewis, Hugh MacDiarmid and Roparz Hemon* (Groningen 2018).

19 H. Bouazza, *Een beer in bontjas* (Amsterdam 2001) is wat dit betreft exemplarisch.

20 Hoewel ik mij in dit artikel richt op nationale en migrantenminderheden, kunnen we in het werk van Virginia Woolf ook een feministische variant van een dergelijke oriëntatie vinden. In haar essay *Three Guineas* (London 1938, p. 197) schrijft ze: ‘As a woman, I have no country. As a woman I want no country. As a woman my country is the whole world.’

21 M. Heller, ‘Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity’, *Journal of Sociolinguistics* 7 (2003) pp. 473-492.

22 Ik dank Goffe Jensma voor dit punt.

het toerisme in en rondom Barcelona.²³

Globalisering bestaat dus niet uit louter positieve gebeurtenissen. We moeten ook constateren dat niet iedereen het grenzelozer worden van de wereld voor zoete koek slikte. De eenentwintigste eeuw wordt ook gekenmerkt door een sterke tegenbeweging, die zich afkeerde van de globalisering en hernieuwde aandacht schonk aan de natiestaat en/of nationalistische bewegingen. Volgens de socioloog Craig Calhoun is dit niet verwonderlijk: misschien is juist het tegenovergestelde verbazingwekkend, namelijk dat er in de jaren negentig weinig tot geen kritische kanttekeningen werden gezet bij de globalisering.²⁴ Oorlogen, aanslagen, klimaatverandering, financiële crises: sinds het einde van de Koude Oorlog is er genoeg gebeurd dat op pijnlijke wijze liet zien hoe verknoot de wereld is geraakt.

Karl Polanyi's lezers zullen niet verbaasd zijn dat recentelijk, al dan niet verlaat, nationalistische tegenbewegingen op het verdwijnen van nationale grenzen ontstonden in het Westen. Ook anderen, waaronder bijvoorbeeld Mary Kaldor, hebben laten zien hoe globalisering haar eigen tegenkrachten oproept en organiseert.²⁵ Het ontstaan van deze beweging behoeft dus geen verbazing. Des te interessanter is het om te kijken naar de manier waarop de nieuwe nationalistische ideeën vormgeven en waar zij zich precies tegen afzetten. Een belangrijke ontwikkeling in de laatste decennia is namelijk de verculturalisering (*culturalization*) van burgerschap.²⁶ Aan het verkrijgen van burgerschap en, belangrijker wellicht, het zijn van een goede burger worden in toenemende mate culturele eisen gesteld, die verder gaan dan bijvoorbeeld het spreken van de taal. De door deze eisen veronderstelde culturele en waardengemeenschap werkt enerzijds om sociale cohesie te bevorderen onder hen die al 'binnen' zijn, terwijl het aan de andere kant moeilijker wordt voor buitenstaanders om toe te treden tot deze gemeenschap. De verculturalisering van burgerschap komt in feite dus neer op het aanscherpen en inspecteren van immateriële grenzen.²⁷ Waar, zoals eerder opgemerkt, minderheden kunnen profiteren van het wegvallen van nationale

-
- 23 M. Vargas (2015), "Catalonia is not Spain". Protecting Catalan identity to tourists in and around Barcelona', *Journal of Tourism History* 7 (2015) pp 36-53.
- 24 C. Calhoun, *Nations matter. Culture, history and the cosmopolitan dream* (London 2007) p. 9.
- 25 M. Kaldor, 'Nationalism and globalisation', *Nations and nationalism* 10 (2004) pp. 161-77.
- 26 J.W. Duyvendijk, P. Geschiere en E. Tonkens (red.), *The culturalization of citizenship. Belonging and polarization in a globalizing world* (London 2016). Zie ook N. Yuval-Davis, 'Belong and the politics of belonging', *Patterns of Prejudice* 40 (2006) pp. 197-214.
- 27 De Franse filosoof Étienne Balibar noemt dit 'border patrolling'. Zie *Politics and the other scene* (London 2011).

grenzen, pakt de nadruk op culturele homogeniteit minder gunstig uit voor hen die door taal, cultuur en/of etniciteit op enige afstand van de meerderheid staan.

Rizomatische groepsvorming

Hoe en waarom groepen ontstaan, en waar hun grenzen lopen, is contingent en niet van tevoren te voorspellen.²⁸ Sinds de val van de Berlijnse Muur op symbolische wijze een decennium van toenemende informatie-, mensen- en goederenstromen inaugureerde, is Europa op ingrijpende wijze veranderd. De fel woedende discussies over de multi-culturele samenleving, nationale identiteit en onze plaats in de wereld zijn uitingen van die veranderingen, waarbij verwijzingen naar een bepaalde gemeenschappelijkheid, zoals bijvoorbeeld de frase ‘onze plaats in de wereld’, al even intensief bevroegd worden. We zouden deze fluïde wereld met Deleuze en Guattari kunnen beschrijven als ‘rizomatisch,’ een metafoer die een vertakte, horizontale wereld suggereert die haaks staat op de verticaliteit van oude hiërarchieën en daaruit voortvloeiende machtsposities.²⁹ In deze wereld zijn groepen noodzakelijkerwijs in beweging en verwickeld in een proces om opnieuw hun positie te bepalen. Dit geldt net zo goed voor meerderheidsgroepen als voor minderheden. Voor minderheidsgroepen spelen schrijvers hierin een belangrijke rol: zij zijn zichtbare individuen, die in de publieke perceptie dikwijls gezien worden als culturele vertegenwoordigers van de groep waartoe ze behoren.³⁰ Binnen de Nederlandse context krijgt het werk van de in het Fries schrijvende auteur en de schrijver die in zijn of haar jeugd geëmigreerd is uit een ander land extra, politieke lading. Het schrijverschap van de minderheidsschrijver verkrijgt zo een betekenis die de schrijver zelf niet per se gewent heeft, en waar hij of zij zich wellicht tegen verzet.³¹ Deze dynamiek laat goed zien wat binnen de literatuur-sociologische veldtheorie bedoeld wordt met de plaatsing van het literaire veld in het grotere sociaal-politieke veld: literatuur wordt niet alleen gemaakt door esthetische of autonome elementen, maar net zo goed door de maatschappelijke werkelijkheid waarin boeken geschreven, uitgegeven en gelezen

---

28 R. Brubaker, *Ethnicity without groups* (Cambridge, MA 2004).

29 G. Deleuze en F. Guattari, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia* (Minneapolis 1987) pp. 3–25.

30 O. Heynders, *Writers as public intellectuals. Literature, celebrity, democracy* (London 2015).

31 In het eerder aangehaalde essay *Een beer in bontjas* (Amsterdam 2001) spreekt Hafid Bouazza zich bijvoorbeeld expliciet uit tegen een dergelijke politieke lezing van zijn werk. Zie H. Louwerse, “‘Spel van misleiding’”. Over de kunst van Hafid Bouazza’, *werkwinkel* 3 (2008) pp. 45–60.

worden.³² Om een goed begrip te ontwikkelen van de rol die minderheidsschrijvers en -literatuur in onze hedendaagse maatschappij (kunnen) spelen, is het dus noodzakelijk om een beeld te vormen van de wereld waarin zij zich bevinden.

De natiestaat, de politieke eenheid die in de twintigste eeuw een van de hoekstenen van de mondiale orde was, is niet langer het niveau waarop problemen benoemd en opgelost worden, noch het perspectief waardoor men de wereld begrijpt. Globalisering voedt transnationale verbanden en besluitvorming, en creëert op die manier nieuwe groepen in nieuwe ruimten. Tegelijkertijd nemen nationalistische sentimenten toe in landen waar de natiestaat aan politiek en economisch belang heeft ingeboet. Nationalistische groepen pogen de gedurende de afgelopen decennia verzwakte grenzen te versterken of opnieuw te creëren. Onderdeel van deze pogingen zijn de vele discussies over culturele en nationale identiteit, het soort 'grenswerk' dat beoogt de 'in-groep' van de 'out-groep' te scheiden. Grenzen worden zo ingezet om scherp onderscheid te maken tussen groepen en homogene identiteiten te scheppen.

Nationale en migrantenminderheden hebben zichzelf nooit één-op-één teruggevonden in rigide nationale schema's: zij zijn immers tegelijkertijd subnationaal (zeker in het geval van groepen die rondom kleine talen als het Fries geformeerd worden) en transnationaal. In tijden waarin 'het nationale' zo hevig bevraagd en verdedigd wordt, worden minderheidsschrijvers genoodzaakt zich te engageren met de hun toegedichte representatieve functie. Zij worden, met andere woorden, bemiddelaars die tussen verschillende groepen staan en vertaalwerk tussen die groepen doen. In tijden van omwenteling en, om Pankaj Mishra's term te gebruiken, woede blijven deze schrijvers niet aan de zijlijn staan – al zou een aantal dat misschien wel willen. Literatuur is altijd politiek en sociaal geëngageerd, oftewel: literatuur speelt altijd een sociale en politieke rol.³³ Dat is verre van een poëtische keuze, maar vanuit de literatuursociologie bezien juist een vaststaand en onontkoombaar feit.

Het bestuderen van minderheidsschrijvers in een comparatief en historisch gesitueerd perspectief bevraagt het nationale narratief en de manier waarop dat verhaal verteld wordt, en benadrukt in plaats daarvan de onderlinge verbondenheid van het subnationale, het nationale en het transnationale. Een dergelijke studie kan laten zien hoe schrijvers

---

32 Zie de eerder aangehaalde Bourdieu. Voor de Nederlandse situatie, zie G.J. Dorleijn en K. van Rees, *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000* (Nijmegen 2006).

33 R. Buikema, *Revoltes in de cultuurkritiek* (Amsterdam 2017) en A. van Rooden, *Literatuur, autonomie en engagement. Pleidooi voor een nieuw paradigma* (Amsterdam 2015).

omgaan met groepsvormingsprocessen en zich verzetten tegen essentialistische constructies van de groepen waartoe zij gerekend worden. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw, waarin discussies over nationale identiteit en cultuur terug van nooit weggeweest zijn, is dat geen onbelangrijke taak.

